

TANRIÇA KYBELE'NİN MYSIA BÖLGESİNDEKİ İZLERİ*
TRACES OF GODDESS KYBELE IN MYSIA REGION

*Korkmaz Meral***
*Tuba Aydın Çakmak****

Öz

Anadolu tarih öncesi çağlardan günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Pek çok medeniyetin izlerini her anlamda taşıyan Anadolu coğrafyası arkeoloji dünyasının daima ilgi odağı olmuştur. Mysia Bölgesi de geçirmiş olduğu tarihsel süreçler, antik kentler ve eserlerle incelemeye değer bir coğrafyadır. Kybele, Anadolu uygarlıkları açısından kendine has özelliklere sahip olması ve farklı kültürleri etkilemesi bakımından önem taşımaktadır. Ana tanrıça kültü, Anadolu'dan başlayarak bu coğrafyadan geçen tüm uygarlıkları etkilemiştir. "Yaratıcılığı, bereketi, cinselliği, doğumu, çocuk büyütme ve gelişme döngüsünü temsil eden analık simgesi ya da tanrıça" olarak tanımlanan, Ana tanrıça Kybele'ye en eski çağlardan itibaren Anadolu'nun hemen hemen her yöresinde rastlamak mümkündür. Anadolu'nun birçok yerinde kutsal alanı bulunan, tapınım gören Tanrıça Kybele'nin Anadolu'daki belli başlı kült merkezlerinden birisi de Mysia bölgesidir. Bu çalışmada da Tanrıça Kybele'nin Mysia Bölgesi'ndeki varlığı araştırılıp, Pergamon, Daskyleion, Miletopolis, Kyzikos, Zeytinliada ve Eğridere'de elde edilen epigrafik buluntular, yapı kalıntıları, heykeller, heykelcikler, tapınım alanları, adak levhaları vb. bulgular ile Anadolu'nun en önemli ve en eski tanrıçası olan Kybele'ye özgü tapınımın izleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kybele, Mysia, Kyzikos, Eğridere, Kült.*

* Bu makale Tuba Aydın'ın "Mysia Bölgesi'nde Kybele Kültü" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, kmeral@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4301-3437.

*** Doktora öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Erzurum/TÜRKİYE, E25tuba@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6031-1730.

Abstract

Anatolia has been home to various civilisations from prehistoric ages to the present. Anatolian geography that still has traces of many civilisations has always been at the centre of interest in archaeology world. Mysia Region with the historical processes antique cities and works is a geography that is worth examining. Kybele is important for Anatolian civilizations in terms of having unique characteristics and influencing different cultures. The cult of the mother goddess has affected all civilizations starting from Anatolia and passing through this geography. It is possible to come across the mother goddess Kybele, who is defined as "the symbol of motherhood or goddess representing creativity, fertility, sexuality, birth, raising children and cycle of development", in almost every region of Anatolia since the earliest times. Mysia region is one of the specific cult centres of Goddess Kybele in Anatolia who was widely worshipped and has many sacred places. In this study the place of Goddess Kybele in Mysia region has been studied and traces of worship for Anatolia's oldest and most important goddess Kybele has attempted to be revealed with findings such as construction ruins, statues, statuettes, temples, votive plaques etc. and epigraphic findings that were obtained in Pergamon, Daskyleion, Miletopolis, Cyzicus, Zeytinliada and Egridere.

Keywords: *Kybele, Mysia, Cyzicus, Egridere, Cult.*

Eski çağlarda adı bilinmeyen Ana tanrıça, mağara resimlerinde, daha sonra Çayönü, Catalhöyük, Hacılar da dünyanın ilk kurulmuş kentlerinde, pişmiş topraktan yapılmış küçük şişman yontulara "Ana tanrıça" adı verilip, böyle ifade edilmiştir (Tuncer, 1999: 147; Özmen, 2016: 382) (**Resim 1**). MÖ 2000'e yaklaştıkça yazının Anadolu'ya gelmesiyle Ana tanrıçanın adı da yazılı tabletler üzerinde Kubaba, Kumpapa, Kupapa gibi çeşitli adlarla görülmeye başlanır (Tuncer, 1999: 148). Çeşitli değişimlere uğrayarak en yaygın biçimine Phrygler zamanında ulaşır. Kübele ya da Kybele olur (Tuncer, 1999: 148). Romalılar tarafından Magna Mater (Ulu Ana) adıyla İtalya'ya götürülerek, bütün Avrupa'da bu adla saygı görür (Tuncer, 1999: 149).

Ana tanrıça Kybele'nin tapımının ortaya çıktığı bölge, Orta Anadolu'daki Phrygia bölgesidir (Erhat, 2003: 183-187; Meral, 2017: 35). Kültün temelleri Phrygia'da atılmış bu bölgeden Anadolu'ya yayılmış ve Batı Anadolu kentlerinde kabul görmüş, oradan Kıta Yunanistan, İtalya, Sicilya ve Marsilya kıyılarına kadar ilerlemiş, hatta Kuzey Afrika kıyılarında da kendine dinsel bir yer edinmiştir (Erhat, 2003: 183 vd.).

Kybele'nin tasvirleri genellikle bir tahtta oturur biçimdedir (Albayrak, 2007: 144; Meral, 2017: 35). Çoğunlukla iki yanında aslanlar, elinde tef ve başında bir taç ile tasvir edilmektedir. Ana tanrıça betimlerinin yanında bir de erkek figürü bulunmaktadır ve bu olasılıkla Attis'dir. Tanrıçayla birlikte tapınım gören sevgilisi veya oğlu olarak ifade edilen Attis, mevsimlerin değişimini ve dönüşümünü simgeleyen bir bitki tanrısıdır (Erhat, 2003: 183) (**Resim 2**).

Anadolu'nun birçok yerinde kutsal alanı bulunan, tapınım gören Tanrıça Kybele'nin Anadolu'daki belli başlı kült merkezlerinden birisi de Mysia Bölgesi'dir¹ (**Resim 3**).

Pergamon

Mysia Bölgesi kentlerinden Pergamon², Kybele tapımının en yoğun olduğu kentlerden biridir (Üreten, 2003: 25). Ana tanrıça kültürünün örneklerine Pergamon ve çevresinde krallık döneminden binlerce yıl önceki prehistorik kültür evresinden itibaren rastlanmıştır (Güngör, 2005: 25).

Kentin her kesiminde Meter'i betimleyen çok sayıda taş ve terakota heykelcik bulunmuştur (Roller, 2004: 204, 7). Pergamon heykelciklerinden iki tanesi tanrıçayı başında kule biçiminde yüksek bir taçla gösterir (Roller, 2004: 204-205, Res. 56). Heykelciklerin bir kısmında tanrıça tahtında otururken, elinde tympanon ile gösterilir ve bazı durumlarda da Kybele'ye aslanlar eşlik etmektedir (Patacı, 2007: 31, 43). Meter ayrıca Pergamon'daki Büyük Sunak'ta, bir aslanın üzerine oturmuş olarak görülür (Roller, 2004: 205). Yine Pergamon'da yukarı kente açılan kapının yanında insan boyutunda bir Kybele heykeli (MÖ 2. yüzyıl) ele geçmiştir (Naumann, 1983: 249, No 554, Lev. 41; Roller, 2004: 205, Res. 55).

Pergamon'da tanrıçanın etkili varlığı, hem kent içinde, hem de civardaki dağlarda bulunan iki açık hava tapınağında hissedilir (Conze und Schazmann, 1911; Nohlen und Radt, 1978). Mamurtkale bunlardan büyük olanıdır. Anadolu'nun Büyük Ana tanrıçasının sınır tanımayan tapınım alanlarından (Conze und Schazmann, 1911: 5-36). Mamurtkale kentin 30 km güneybatısında yer alır (Roller, 2004: 206). Strabon'un Meter'in Pergamon'daki en önemli kutsal alanı dediği yerdir ve burada tanrıçaya Meter Aspordene adıyla tapınılmıştır (Strabon, 2005: XIII.2.6). Aspordene adını Pergamon civarındaki Aspordenon Dağı'ndan aldığı anlaşılmaktadır (Üreten, 2006: 212). Aspordenon Dağı (Yund Dağı), hakkında Strabon şunları yazmaktadır (Strabon, 2005: XIII.2.6; Taşkın, 1997: 101): "...o halde Pergamon çevresindeki kayalık ve çıplak Aspordenon Dağı'na da 'Aspordenon' dememiz gerekir. Bu dağın tepesinde Tanrılar Anası Asporene'ye ait bir tapınak vardır..."

Mamurtkale'de Meter Aspordene'nin tapınım gördüğü üç epigrafik buluntu ile de belgelenmektedir. İlki arşitrav parçası üzerindeki tek satırlık yazıttır (Conze und Schazmann, 1911: 21). Tapınağın tanrıçaya ait olduğunu arşitravda yer alan, "Φιλεταιρος Ατταλου Μητρι Θεων", "Attalos'un oğlu Philetairos (bunu) tanrılarının anasına (adadı)" yazıtı ile anlamaktayız (**Resim 4**). Burada bulunan çok sayıda terrakotta heykelcik de (Conze und Schazmann, 1911: 40, Taf. XI-XIII), dağ tapınağının halk tarafından kullanıldığını gösteren kanıtlardır (Roller, 2004: 206-207; Ful, 2008: 134). Diğer epigrafik buluntu ise bronz bir heykel kaidesindeki yazıttır. Yazıtta, Antiokhos'un bronzdan bir heykelini tanrıçanın tapınağına adadığını belgelemektedir (Conze und Schazmann, 1911: 38; Ohlemutz, 1940: 178; Üreten,

¹ Harita çizimini yapan Buket Beşikçi'ye teşekkür ederiz.

² Pergamon, Mysia'da Elaia körfezine yakın bir yerde denize dökülen Kaitos (Kestel) ve Kaikos (Bakırçay) nehirlerinin birleştiği yerin üst tarafındaki tepe üzerinde kurulmuş eski bir uygarlık merkezidir.

2011: 99). Son epigrafik buluntu da Rahibe Metreis'in Kral I. Attalos Soter's'a şükranlarını sunduğu üç satırlık yazıttır (Conze und Schazmann, 1911: 6-7; Ohlemutz, 1940: 178; Üreten, 2003: 40). Mamurtkale'de flüt çalgıcısının tasvir edildiği, üst kısmında ATTIN kelimesinin yazılı olduğu kap parçası Kybele'nin her şeyi olan Attis'in de külte dâhil edildiğini göstermesi açısından önemlidir (Conze und Schazmann, 1911: 41, Taf. XIII, No 4; Ohlemutz, 1940: 179; Roller, 2004: 209-210) (**Resim 5**).

Mamurtkale'de bir tapınağın ve sunağın olduğu bilinmektedir (**Resim 6**). Philetairos bu sunak ve tapınağın etrafını surla çevirerek kutsal bir alan oluşturmuştur (Roller, 2004: 206; Ateş, 2013: 140). Kutsal alan Strabon'un da anlattığı gibi, MÖ 3. yüzyılın başlarında Attaloslar hanedanlığının kurucusu Philetairos tarafından granit taşından büyük kesme kütle taşlardan harçsız olarak inşa ettirilmiştir (Conze und Schazmann, 1911: 4; Radt, 1988: 274). Dor düzeninde olan Meter Tapınağı (Radt, 1988: 274) bilim insanları tarafından mimari bakımdan Pergamon kentinin ayakta kalan en eski kutsal yeri olan Athena Tapınağı'na benzetilmektedir ve tapınaktan günümüze sadece kalıntılar kalmıştır (Conze und Schazmann, 1911: 20; Ohlemutz, 1940: 19; Radt, 2002: 157 vd.). Bugün yosunlarla kaplı pembe andezit taştan yapılmış eski tapınak Kybele'nin kutsal evi olarak tanınmaktadır (Taşkın, 1997: 103). Philetairos'dan sonraki bir dönemde büyük bir onarımdan geçmiştir (Üreten, 2003: 39). Tapınakta bulunan tanrıçaya ait kült tasvirleri çoğu kez ayakta, başında surlu bir taç (polos), giyimli, iki saç örgüsü yüzünün iki yanından aşağı sarkmış, elinde tympanum veya patara, dizlerinde bir aslan veya iki yanında birer aslan şeklinde gösterilmiştir (Conze und Schazmann, 1911: 40, Taf. XI-XII).

Pergamon'daki diğer kutsal alan Kapıkaya Kybele Kutsal Alanı'dır (Radt, 1988: 272-274; Taşkın, 1997: 84). Kent dışında, Pergamon'a yaklaşık 5 km uzaklıkta kuzeybatı yönünde (Naumann, 1983: 248. Bkz. Nohlen und Radt, 1978; Meriç, 2007: 72) (Pindasos) Kozak Dağları'nda bulunmaktadır (Ateş, 2013: 142). Günümüzde çok sayıda çamla kaplı yüksek bir tepede yer almaktadır (Nohlen und Radt, 1978: Taf. 1). Tahtında oturan aslanlı tanrıçayı gösteren terakota buluntular ve üzerine Μητρο[ι] Θεων yazısı kazınmış bir kap buranın bir Meter kutsal alanı olduğunu kesinleştirir (Roller, 2004: 208). Mamurtkale'den daha basit, önünde bir pınar ile kaya çıkıntısı olan küçük bir mağaradır (**Resim 7**). Kayaya bir merdiven sunak ile birkaç niş oyulmuştur, ayrıca mağaranın içinde de basamaklar ve nişler bulunur. Kybele'yi betimleyen çok sayıda terrakotta heykelcik ele geçmiştir (Nohlen und Radt, 1978: Taf. 25-27; Patacı, 2007: 31, Şek. 70-71). Kutsal Alan da, MÖ 3. yüzyıldan MÖ 1. yüzyıl sonuna kadar Kybele tapınımı devam etmiştir (Roller, 2004: 208).

Meter'e ait kent içinde de iki tapınağın olduğu söz konusudur. Kent tapınaklarından ilki Pergamon akropolünde olmalıdır (Ohlemutz, 1940: 190-191; Üreten, 2003: 41). Kazı alanında bulunan dört yazıt göstermektedir (Üreten, 2003: 42). Bunlardan biri küçük bir heykel altlığıdır. Yazıtta Ana tanrıça Meter Basileia sıfatıyla birlikte açık bir şekilde ifade edilmiştir (Üreten, 2003: 42). Tanrıça Meter diğer üç yazıtta da Basileia sıfatıyla geçmektedir. Bu üç

yazıt MÖ 1. yüzyılın ortalarında tanrıçanın kurumsallaşmış külte sahip olduğundan ve bir tapınağının bulunduğundan söz etmektedir (Üreten, 2003: 42).

Kent içindeki ikinci tapınağı hakkındaki bilgimiz Varro'nun tanrıça kültürünün Küçük Asya'dan Roma'ya taşınması ile ilgili verdiği bilgilere dayanmaktadır (Üreten, 2003: 43, Dn. 106). Varro'ya göre kutsal kara taş Pessinus Tapınağı'ndan (Metroon) değil Pergamon surlarının yakınındaki Büyük Kybele Tapınağı'ndan (Megalesion) (Malay, 1992: 39; Radt, 2002: 246) alınarak Roma'ya götürülmüştür (Üreten, 2003: 43, Dn. 107; Ohlemutz, 1940: 183; Radt, 2002: 246; Taşkın, 1997: 87; Ateş, 2013: 142). Varro'nun açıklamasında Pergamon yakınlarındaki tapınağın adı Megalesion olarak ifade edilmektedir. Fakat Pergamon'da nerede bulunduğu tespit edilememiştir.

Pergamon'daki özel adak sunularından burada, Meter'in bireysel düzeyde ilgi gördüğü saptanmıştır (Roller, 2004: 318). Ayrıca 2006-2011 yılları arasında yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiş ve kentin 10 km kuzeyinde de Molla Mustafa Tepesi üzerinde yeni bir Kybele Kutsal alanı keşfedilmiştir (Ateş, 2013: 143-144). Doğal bir görüntüye sahip tepede göze çarpan ilk buluntu, adak heykelciği yerleştirmek için, düzleştirilmiş bir kaya yüzeyine açılmış düzgünce bir niştir. Belirgin mimari kalıntı olmamasına rağmen, yoğun bir şekilde Kybele'yi betimleyen terrakotta baş parçaları, Tympanon (tef), aslanlara ait parçalar bulunmuştur (Ateş, 2013: 145).

Daskyleion

Daskyleion³, Kybele tapımının olduğu kentlerden bir diğeridir (Ful, 2008: 37). Daskyleion'da henüz tam bir planı olmayan MÖ 8. yüzyıl sonuna tarihlenen, 1.20 m genişliğinde taş temel ve kerpiç duvara sahip bir Kybele tapınağının sadece tahrip olmuş temelleri ortaya çıkarılmıştır (Çevirici, 1998: 77, Dn. 79; Bakır, 2004: 59) (**Resim 8**). Tapınak alanında 0.25 m yüksekliğinde kireçtaşından, tapınak modeli türünün en erken örneklerinden biri olan bir Kybele tapınak modeli ele geçmiştir (Çevirici, 1998: 81, Dn. 96, Lev. 24; Bakır, 2003: 1; Bakır, 2004: 59, Res. 10). Bu tapınak modeli ile Daskyleion'da bir Kybele tapınağının varlığı açıklık kazanmıştır. Ayrıca tapınak alanında andezit taşından düzgün ince plakalarla alt yüzeyi ve yan duvarları oluşturulmuş, üstü yine aynı plaka taşlarla düzenli olarak kapatılmış bir kült kanalı taurobolium(?) bulunmuştur (Bakır, 2004: 59-60, Res. 11) (**Resim 9**).

Kybele tapınak alanında, tapınak modelinin bulunduğu yerin 6 m güneyinde ana kayanın 0.70 m derinlikte düzgün olmayan küçük bir çukur (bothros) halinde oyulmuştur. Bu çukurun içinden ele geçen eşyalar Kybele kültürü ile bağlantılıdır (Çevirici, 1998: 77; Bakır, 2004: 60). Tapınağa yapılan eski kutsal sunuların, yenilerine yer açmak için toplandıkları şeklinde yorumlanmıştır (Bakır, 2004: 60). Sol elinde tympanon tutan, başında kısa poloslu olan ve MÖ 5. yüzyıla tarihlenen pişmiş toprak heykelciğinde bu yöreden bulunmuş olması

³ Daskyleion, Balıkesir'in Bandırma ilçesi, Aksakal beldesi Ergili köyü sınırları içerisindedir.

Kybele kültünün yüzyıllar boyunca bölgedeki varlığını kanıtlaması açısından önemlidir (Bakır, 2004: 60, Res. 14).

Daskyleion’da Kybele kültünün varlığını kanıtlayan çok sayıda heykelcik ele geçmiştir. Bu örneklerden birinde tanrıçanın yüksek bir başlığı bulunmakta ve sol elinde tympanon tutarken betimlenmiştir (Çevirici, 1998: 54-55, Lev. 2). Tanrıçaya eşlik eden aslan betimleri de Daskyleion terakotalarında karşımıza çıkmaktadır.

Miletopolis

Kybele Miletopolis⁴ de de en çok saygı görmüş tanrılar arasında yer almaktadır (Şahin, 2000: 2). Miletopolis’ten Kybele’ye ait çok sayıda adak levhası ele geçmiştir. Bu adak levhalarının sayısı özellikle Roma Çağı’nda artmıştır (Şahin, 2000: 92). Genelde naiskos şekli verilmiş, tanrıça cepheden tahtta oturur şekilde işlenmiş, başında polos, solunda tympanon ve sağ yanında da genel olarak bir sunak durmaktadır. Bazı örneklerde ise her iki yanında birer aslan vardır (Şahin, 2000: 92, Bkz. Lev. XC LK 1, Lev. XCI LK 2, LK 3). Farklı olarak tanrıça bir örnekte de Attis ile birlikte yan yana betimlenmiştir (Şahin, 2000: 92, Lev. XCI LK 2).

Şahin, LK 5, LK 7, LK 8, LK 9 ve LK 10 (Şahin, 2000: Bkz. Lev. XCII, Lev. XCIII, XCIV ve XCV) olarak adlandırdığı Kybele adak levhalarının aynı elden çıkmışçasına benzer oluşunu, bunların aynı atölye kökenli oldukları ve böylece de Miletopolis civarında Kybele için bir kült yerinin bulunduğu Schwertheim’ında aynı fikirde olduğunu belirtmektedir (Şahin, 2000: 92-93). Schwertheim biraz daha ileri giderek kült merkezinin Alpağut ve Bük Köy yakınlarında bir yerde olduğunu ileri sürmektedir (Schwertheim, 1985: 77; Şahin, 2000: 93).

Kybele, serbest yontuların yanı sıra kabartmalarda da betimlenmiştir (Şahin, 2000: 93). Miletopolis’ten Kybele’nin işlendiği 11 adak levhası günümüze ulaşmıştır (Şahin, 2000: 93. Bkz. LK 1-11). Attis kültünün varlığını gösteren adak levhaları da vardır. Attis de bazı örneklerde tanrıçaya eşlik etmektedir (Şahin, 2000: 92 vd.).

Kyzikos

Anadolu’da tanrıçaya özgü tapınımın ilk yazılı izlerine Kyzikos’ta rastlamaktayız (Çapar, 1979b: 191; Kölemenoglu, 2001: 62; Üreten, 2004: 186; Motor, 2010: 120; Akın ve Özkan, 2016: 75). Strabon ve Apollonius Rhodius’ta geçen kayıtlara göre (Strabo, 1903: I.2.38; Apollonius, 1912: 1078-1152), Rhea olarak isimlendirilen ve tahtı Dindymos’da gösterilen tanrılar anasının bu kentteki tapınımı ilk kez Argonautlar tarafından kurulmuştur (Strabon, I.2.38; Schwertheim, 1978: 831; Çapar, 1979b: 191). Strabon, Dindymos dağında Dindymene için Argonautlar tarafından yapılan bir tapınağın olduğunu belirtmektedir (Strabon, 2005: XII.8.11; Koçhan, 2011: 41). Kapıdağ Yarımadası’nda bulunan Dindymos Dağı’ndaki tapınak

⁴ Miletopolis, bugünkü Mustafakemalpaşa (eski adı ile Kirmasti) İlçesinin 5 km kuzeybatısında, yeni İzmir-Bursa karayolunun kenarında bulunmaktadır.

için Marquardt ise ilkel bir yapı ya da sadece bir mağara olarak bahsetmektedir (Marquardt, 1836: 106; Öztürk, 1994: 13).

Herodotos'da Kyzikosluları MÖ 6. yüzyılda tanrılar anası şerefine senelik bir festival düzenlediklerini bildirmekte ve Anakhsarsis adındaki bir kahramanın bu kentteki Ana tanrıça bayramlarına katıldığını anlatmaktadır (Çapar, 1979a: 185; Çapar, 1979b: 191; Herodotos, 1991: 4.76; Roller, 2004: 160; Koçhan, 2011: 119; Özkan, 2016: 660). Arkeolojik buluntular da Herodotos'un verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Kyzikos'ta bir grup mermer sütun bulunmuştur (Vermaseren, 1977: 29). Sütunların her biri üzerinde Attis tasvir edilmiştir ve burada Anakhsarsis, Attis gibi betimlenmiş olmalıdır (Vermaseren, 1977: 29). Ayrıca ele geçen sikkelerle de kültün varlığı desteklenmektedir. Neredeyse her Bithynia ve Mysia kenti, sikkelerinin arka yüzlerinde Kybele ve oğlu tasvirini kullanmışlardır (Schwertheim, 1978: 830). Ayrıca Kyzikos'un ilk sikkelerinde Kybele'ye eşlik eden aslan görülür (Öztürk, 2008: 371; Koçhan, 2011: 41).

Kybele Kyzikos'ta sadece Meter Dindymene⁵ (Hasluck 1910: 214; Motz, 1997: 106; Ertüzün, 1999: 56; Bremmer, 2004: 551; Roller, 2004: 197,202; Ful, 2008: 133; Koçhan, 2011: 41) olarak değil, Lobrine (Marquardt, 1836: 96; Showerman, 1901: 232; Hasluck, 1910: 219; Çapar, 1979b: 191; Öztürk, 1994: 13; Ertüzün, 1999: 56; Öztürk, 2008: 371; Ful, 2008: 133, Dn. 768; Koçhan, 2011: 41), Kotiane (Hasluck, 1910: 218; Çapar, 1979b: 191; Öztürk, 1994: 13; Öztürk, 2008: 371; Koçhan, 2011: 41), Plakiane (Marquardt, 1836: 96; Hasluck, 1910: 216; Çapar, 1979b: 191; Öztürk, 1994: 13; Ertüzün, 1999: 56; Koçhan, 2011: 41), Adresteia (Hasluck, 1910: 220; Öztürk, 2008: 371; Ful, 2008: 133) gibi değişik isimlerle de anılmıştır (Hasluck, 1910: 214-222; Vermaseren, 1977: 28; Çapar, 1979b: 191; Ertüzün, 1999: 56; Ful, 2008: 133; Koçhan, 2011: 41).

Kyzikos'taki Meter Dindymene kültünün kuruluşu, İason'la Argonautlara dayandırılır (Showerman, 1901: 235; Hasluck, 1910: 214-222; Roller, 2004: 202). Apollonios tarafından *Argonautika*'da anlatılmıştır (Apollonius, 1912: 1092-1152; Roller, 2004: 202). Destan da şu şekilde geçmektedir:

“Argonautlar on iki gün süren rüzgâr yüzünden denize açılmazlar. Gemilerini alıp Thrakikos limanına götürürler. Oradan Dindimon dağına çıkarlar. Dindymene'ye yakarırlar. Onun adına muhteşem bir tapınak yaparlar ve baş kütüğüne işledikleri bir timsalini de tanrıçaya armağan ederler⁶ (Grimal, 1997: 89; Ertüzün, 1991: 11; Graves, 2010: 776). Dindymene hiddetinin yatıştığını gösteren bir kaynak yaratır ve onlara uygun bir rüzgâr gönderir (Ertüzün, 1999: 11; Graves, 2010: 776).”

Bu bize Kyzikos'un kuzeyindeki dağlık kesimde bir kutsal alan olduğunu göstermektedir. Fırtınalı bir havada bir yapı inşa etmeleri olanaksızdır. Bu sebepten dolayı bir açık hava tapınağı olduğu kabul edilebilir (Koçhan, 2004: 425). Metroon'da Attis

⁵ Ana tanrıça Kybele, Kyzikos ve çevresinde farklı isimler altında tapınım görmüştür. Bu isimlerden çoğu onun bölgesel önemini ve özelliğini ifade etmektedir. Karakteristik olarak önceleri yazıtlarda “Kybele” olarak adlandırılmıştır. Daha sonraları ise “anne” anlamına gelen Meter ve yerel sıfatı ile tapınım görmeye başlamıştır.

⁶ Heykeller ilk önce ağaçtan, sonra madenden ve taştan yapılmıştır. Efesos'ta Artemis'in, Naksos'ta da Dionysos'un Kyzikos'taki Dindymene'ninki gibi üzüm kütüğünden birer heykelinin yapıldığı biliniyor.

kabartmalarının, Kybele heykelinin bulunması buranın Kybele ile bağlantılı olduğunu göstermektedir (Koçhan, 2011: 119). Çünkü böyle önemli bir tanrıçaya tapınmak için kent içinde basit bir yapının inşa edildiği düşünülemez. Bu nedenle de Metroon olarak adlandırılan yapı Kybele'ye ait olmalıdır (Öztürk, 1994: 13; Ertüzün, 1999: 56; Koçhan, 2011: 41). Önceleri Dindymos dağında bir tapınma yeri olduğu sonraları kent içinde Metroon'da tapınıldığı söylenebilir (Koçhan, 2011: 42).

Kyzikos'ta tanrıçaya kurban sunma sahnelerinin betimlendiği yazıtlı adak kabartmaları oldukça fazladır (Schwertheim, 1978: 809-26, No IIA ve B; Roller, 2004: 202-203, Res. 54). Ayrıca tanrıçaya kurban sunma sahnelerinin betimlendiği yazıtlı adak kabartmalarından oluşan yazıtlı taşlarda ele geçmiştir (Schwertheim, 1978: 809-826; Ful, 2008: 137, Kat. No: 181-182). Kyzikos'ta bulunan MÖ 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyıla tarihlenen bir dizi adak kabartması ve yazıt, Kyzikos yöresi sakinlerinin bireysel sunularını belgelemektedir (Schwertheim, 1978: 809-27; Roller, 2004: 318). Yine Kyzikos'ta Soterides adında biri tarafından adanmış olan yazıtlı bir kabartmada da (MÖ 1. yüzyıl) Soterides, tanrıçadan bir deniz savaşında esir düşen arkadaşını kurtarmasını istemektedir (Roller, 2004: 318, Res. 76).

Kyzikos'ta Kybele ile birlikte Attis'e de tapınıldığını gösteren kanıtlar vardır. Bunlardan birisi İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bir direğe dayanmış kanatlı Attis karyatididir (Picard-Macridy-Bey, 1921: 451, Fig. 8; Ertüzün, 1999: 58, Res. 2). Ayrıca Bandırma Müzesi'ndeki Attis'i de örnek verebiliriz. Buna benzeyen bir Attis karyatitinin baş kısmının parçası da Kyzikos'taki Aşağıyapıcı köyünde bulunmuştur (Ertüzün, 1999: 58, Res. 3). Vaktiyle aynı yerde bulunmaları ve belki de bir Kybele tapınağını süslemiş olmaları mümkündür (Ertüzün, 1999: 59). Bu buluntular Kyzikos'ta Kybele ile beraber Attis'e de tapınıldığını göstermektedir (Ertüzün, 1999: 60) (**Resim 10**)

Zeytinliada

Kapıdağ çevresine yayılmış irili ufaklı adalardan biri olan Zeytinliada'da da Kybele'nin izlerine rastlamak mümkündür. 2.15x1.21x95 cm ölçülerine sahip siyah bir taş olan Zeytinliada Baitylosu, tanrısallığın kültürel simgesi olduğu ve tapınma amacıyla dikildiği savunulmaktadır. Kybelenin tasviri olduğu düşünülen bu karataş yani Kybele Taşı (Baitylos), yöre insanının ağaçlara, kayalara ve vahşi hayvanlara tapmasının; Kybele'nin kayalık ve ormanlık bölgelerde yaşadığına inanılmasının kanıtı olarak değerlendirilmektedir (Öztürk ve Kavaz Kındığılı, 2018: 10, Res. 7).

Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı

2010 yılında, Kapıdağ Yarımadası'nın kuzeyinde, Ormanlı-Ballıpınar arasında, Eğridere mevkiinde tespit edilmiştir. Tapınım alanı 9.20 cm uzunluğa, 4.50 cm genişliğe, mevcut zeminden yaklaşık 2 metre yüksekliğe sahiptir (Aydın, 2015: 53; Meral-Aydın, 2019, 488) (**Resim 11**). Düz zemin üzerindeki basamaklı tapınım alanına kuzey tarafta yer alan ve batıdan doğuya doğru yükselen 5 basamak ile çıkılmaktadır. Bu alandan sonra uzunlukları değişkenlik gösteren güneye doğru yükselen 4 basamak daha yer almaktadır (Aydın, 2015:

54; Meral ve Aydın: 2019, 488). Basamaklı sunaklar Kybele'nin en sık rastlanan kült anıtları arasındadır (Roller, 2004: 110). Eğridere tapınım alanı da bu kutsal alanlardan biridir. Eğridere mevkiinde, doğal kayalar ve bitki örtüsü ile kaplı bir tepenin eteğinde, deniz kenarından yaklaşık 100 m uzakta ve bugün kullanılan karayolunun hemen kenarında yer alan basamaklı tapınım alanı denizlerle ilişkilendirilen ve kutsal alanları genellikle dağlarda kayalık alanlarda yapılmış olan Kybele'ye olan inanışın göstergesidir.

Sonuç olarak, tarih öncesi dönemden günümüze kadar gelen Anadolu'nun en önemli ve en eski tanrıçası olan Kybele Anadolu uygarlıkları açısından kendine has özelliklere sahip olması ve farklı kültürleri etkilemesi bakımından önem taşımaktadır. Ana tanrıça kültü, Anadolu'dan başlayarak bu coğrafyadan geçen tüm uygarlıkları etkilemiştir. Geçirmiş olduğu tarihsel süreçler, antik kentler ve eserlerle incelemeye değer bir coğrafya olan Mysia Bölgesi'nde Pergamon, Daskyleion, Miletopolis, Kyzikos, Zeytinliada ve Eğridere'de elde edilen epigrafik buluntular, yapı kalıntıları, heykeller, heykelcikler, tapınım alanları, adak levhaları gibi bulgular da bize Kybele tapınımının Mysia Bölgesi'nde de var olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

- Akın, M. ve Özkan, E. B. (2016). Badırğa Kybele'si ve Nilüfer'deki Kybele Kültü. M Şahin-S. Sevim-D. Yavaş (Ed.), *Odryses'ten Nilüfer'e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu*, (s. 71-96). Nilüfer/Bursa: Özyurt Matbaacılık.
- Albayrak, C. (2007). *Anadolu'da Kybele-Attis Kültü* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Apollonius Rhodius (1912). *The Argonautica I*. New York.
- Aydın, T. (2015). *Mysia Bölgesi'nde Kybele Kültü* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Ateş, G. (2013). Pergamon'da Ana Tanrıça Kybele. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 31, 138-145.
- Bakır, T. (2003). Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Achaemenidische Satrapensitzt in Hellespontine Phrygia. *Anadolu / Anatolia*, 25, 1-26.
- Bakır, T. (2004). Daskyleion'da Phrygler. T. Korkut-H. İşkan-G. Işın (Ed.), *60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan. Anadolu'da Doğdu*, (s. 55-67). İstanbul: Ege Yayınları.
- Bremmer, J. N. (2004). Attis: A Greek God in Anatolian Pessinous and Catullan Rome. *Mnemosyne, Fourth Series, Vol. 57, Fasc. 5, Catullus 63*.
- Conze, Alexander und Schazmann, Paul (1911). *Mamurt-Kaleh: Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon*. Berlin.
- Çapar, Ö. (1979a). Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIX (1-4), 167-190.
- Çapar, Ö. (1979b). Anadolu'da Kybele Tapınımı. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIX (1-4), 191-210.
- Çevirici, F. (1998). *Kültler Açısından Daskyleion Terrakottaları* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Erhat, A. (2003). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ertüzün, R. M. (1991). *Erdek Kyzikos, Argonautlar ve Kharitler ile ilgili Yunanca ve İngilizce metinlerle birlikte iki çalışma*. Ankara.
- Ertüzün, R. M. (1999). *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar. Tarih ve Arkeolojisi Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul: Papirüs Basım-Ozan Sanatevi.
- Ful, Ş. D. (2008). *Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültürleri* [Basılmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Graves, R. (2010). *Yunan Mitleri* (U. Akpur, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Grimal, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, (S. Tamgüç, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Güngör, Y. (2005). *Bergama Krallık Kültü*, Bergama Belleten-14. İzmir: Çağdaş Matbaacılık.
- Hasluck, F.W. (1910). *Cyzicus*, Cambridge: University Press.
- Herodotos (1991). *Herodot Tarihi*, (M. Ökmen, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koçhan, N. (2004). Argonautlar Mitolojisine Göre Kyzikos Kentinin Topografik Yapısı. T. Korkut-H. İşkan-G. Işın (Ed.), *60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan, Anadolu'da Doğdu*, (s. 423-426). İstanbul: Ege Yayınları.
- Koçhan, N. (2011). *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*. Bursa: Renkvizyon Ofset Form Matbaacılık.
- Kölemenoglu, S. S. (2001). *Ana Tanrıça Gerçeği*. İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Kulaçoğlu, B. (1992). *Tanrılar ve Tanrıçalar*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Malay, H. (1992). *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*. İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- Marquardt, J. (1836). *Cyzicus und sein Gebiet*, Berlin.
- Meral, K. (2017). *İonia Bölgesi Aslanları Heykel, Kabartma, Çörten ve Masa Ayağı*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.

- Meral, K. ve Aydın, T. (2019). Eğridere Açık hava Tapınım Alanı Işığında Kapıdağı Yarımadası'nda Kybele Kültü. V. Keleş-H. Kasapoğlu-H. E. Ergürer-E. Çelikbaş-A. Yılmaz (Ed.), *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı*, (s. 487-502). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınevi.
- Meriç, A. E. (2007). *Metropolis Ana Tanrıça Kült Mağarası* [Basılmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Motor, H. (2010). *Bursa, Balıkesir ve Bandırma Müzelerindeki Kyzikos Sikkeleri* [Basılmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Motz, L. (1997). *The Faces of the Goddesses*. New York: Oxford University Press.
- Naumann, F. (1983). *Die Ikonographie der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst*. Tübingen: Wasmuth.
- Nohlen, K. und Radt W. (1978). Kapıkaya, Ein Felsheiligtum Bei Pergamon, *Altartümer von Pergamon XII*, Berlin.
- Ohlemutz, E. (1940). *Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon*. Würzburg.
- Özkan, E. B. (2016). Antik Literatürden Örneklerle Akdeniz Dünyasında Kybele Kültü. B. Takmer– E. N. Akdoğu Arca– N. Gökalp Özdi (Ed.), *Vir Doctus Anatolicus Sencer Şahin Anısına Yazılar*, (657-681). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Özmen, S. S. (2016). Anadolu'da Ana Tanrıça Kybele Kültü. *Humanitas*, 4(7), 381-397.
- Öztürk, N. (1994). *Kyzikos'da "Metroon" Olarak Tanımlanan Yapı: "Mimarisi, Bezemeleri ve Plastik Eserleri"* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], Atatürk Üniversitesi.
- Öztürk, N. (2008). Kyzikos'ta Bulunan Bir Kybele Yontusu Üzerine Bazı Gözlemler. B. Can- M. Işıklı (Ed.), *Doğudan Yükselen Işık-Arkeoloji Yazıları*, (s. 367-373). İstanbul: Graphis Matbaa.
- Öztürk N. ve Kavaz Kındığılı, B. (2018). Zeytinliada Meryemana Manastırı. *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu UBS'18, Tam Metin Bildiriler Kitabı I: Tarih, Arkeoloji, Göç Hareketler, Önemli Şahsiyetler, Kültür ve Folklor, Edebiyat ve Eğitim*, (s. 9-14). Bandırma-BALIKESİR: Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Patacı, S. (2007). *Hellenistik Dönemde Batı Anadolu'da Kybele Tapınımı* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Picard C. and Th Macridy-Bey (1921). Attis d'un Métroon (?) de Cyzique, *BCH* 45, 436-470.
- Radt, W. (1988). *Pergamon, Geschichte und Bauten, Funde und Erforschung einer Antiken Metropole*. Köln.
- Radt, W. (2002). *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, (S. Tamer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Roller, L. E. (2004). *Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*, (B. Avunç, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Schwertheim, E. (1978). Denkmaler zur Meterverehrung in Bithynien und Mysien. E. Schwertheim, S. Şahin ve J. Wagner (Ed), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien*, 66/2 (s. 791-837). Brill.
- Schwertheim, E. (1985). Neue Inschriften aus Miletupolis. *Epigraphica Anatolica*, 5, 77-89.
- Showerman, G. (1901). *The Great Mother of The Gods*. Madison: University of Wisconsin.
- Strabo (1903). *Geography*. H.C. Hamilton, Esq., W.Falconer, M.A. (Ed.). London.
- Strabon (2005). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV)* (A. Pekman, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şahin, M. (2000). *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Taşkın, S. (1997). *Mysia ve Işık İnsanları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Tuncer, Ö. (1999). *İşte Anadolu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Üreten, H. (2003). *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültürleri* [Basılmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

- Üreten, H. (2004). Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları XXII*, (25), 185-214.
- Üreten, H. (2006). Mamurt Kale’de Meter Aspordene Kültü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(1), 211-222.
- Üreten, H. (2011). Mamurt Kale: Philetairos ve Kent Dışı Philetairos Vakfı. E. Önen, M. Mutluer, N. Çetin (Ed.), *Uluslararası Bergama Sempozyumu/ International Bergama Symposium*, 1 (s. 95-108). İzmir: Bergama Belediyesi Yayınları.
- Vermaseren, M. J. (1977). *Cybele and Attis: the Myth and Cult*. London: Thames and Hudson.

Ekler

Resim 1. Ana Tanrıça Heykelciği, Çatalhöyük (Kulaçoğlu, 1992)

Resim 2. Kybele ve Attis Başı

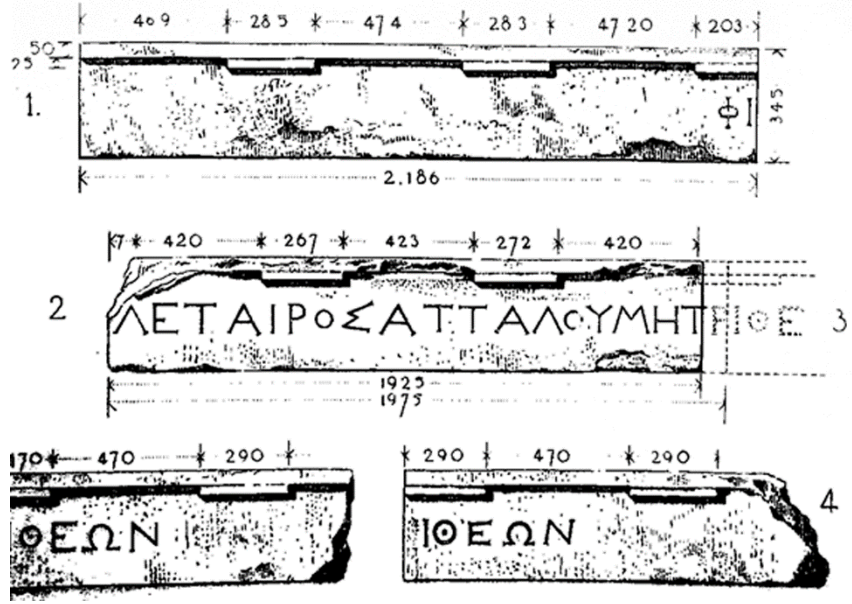
(<https://wannart.com/icerik/9137-anadolunun-bolluk-ve-bereket-tanricasi-kybele>
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Attis>)

Resim 3. Mysia Bölgesi

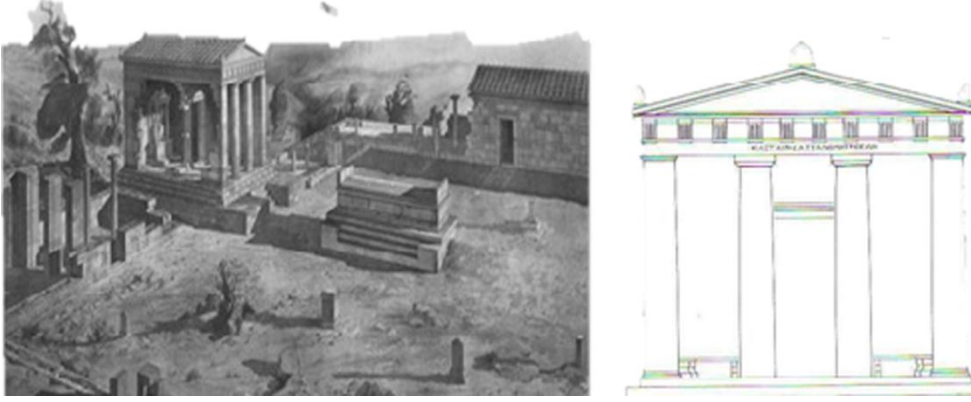
Resim 4. Tapınak Arşitrav'ındaki Yazıt (Conze-Schazmann, 1911)

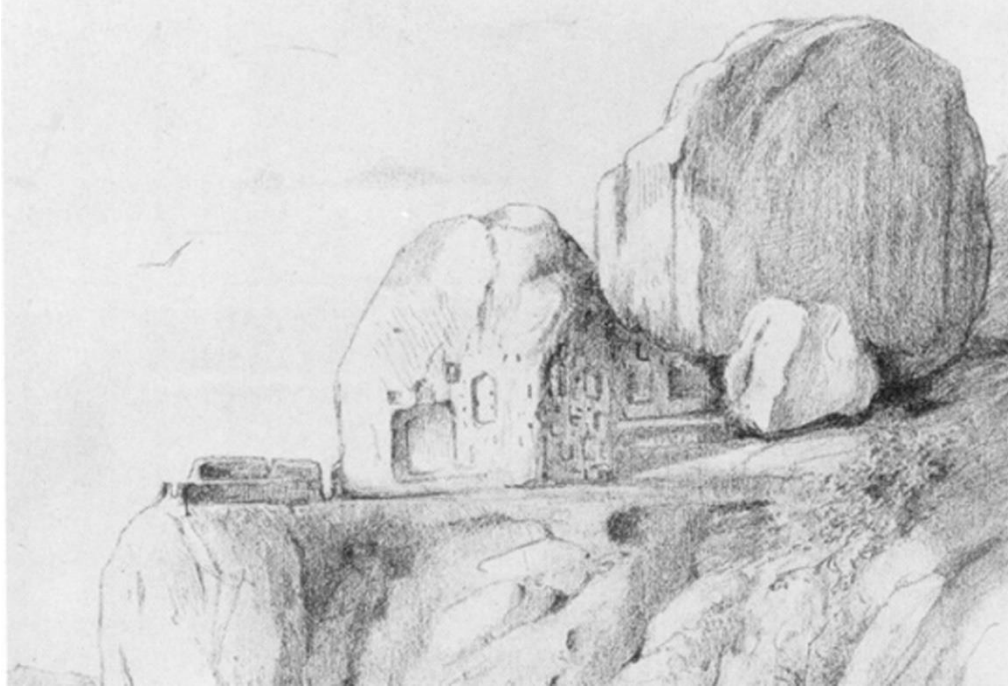
Resim 5. Kırık Kap Parçası, Mamurtkale (Conze-Schazmann, 1911)

Resim 6. Mamurtkale’den Bir Çizim Örneği, Meter Tapınağı, Mamurtkale, Pergamon (Üreten, 2003)

Resim 7. Kapıkaya Kutsal Alanı, Pergamon
(<https://kulturenvanteri.com/yer/kapikaya-kibele-tapinagi/#15.41/39.165154/27.141472>)

Resim 8. Kybele Tapınağı Temel Kalıntıları, Daskyleion (Bakır, 2004)

Resim 9. Kybele Tapınağı Kült Kanalı, Daskyleion (Bakır, 2004)

Resim 10. Attis–Kybele (Bandırma Arkeoloji Müzesi-Kyzikos Kazı Arşivi)

Resim 11. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Kuzeyden Görünümü (Aydın, 2015)

Extended Abstract

The concept of "mother goddess" is a religious element that emerged and developed in Anatolian lands and gained importance in the Mediterranean geography by spreading to a much wider area. The mother goddess Kybele has also been the most important and oldest goddess of Anatolia from the prehistoric period to the present day. Under the influence of myths, its legend was conveyed from language to language, embodied and expressed in various forms. The birthplace of the mother goddess has spread all over the world, especially in Anatolia. Nations gave various names according to their own languages and organized festivals in her name. The essence of the mother goddess Kybele appears as a symbol of fertility and reproduction. The fertile and nurturing quality of nature is expressed in her, and in time, Kybele has gained the quality of being the source of abundance, productivity and fertility, and became the pioneer of the goddesses encountered later.

It is possible to come across the mother goddess Kybele, who is defined as "the symbol of motherhood or goddess representing creativity, fertility, sexuality, birth, raising children and cycle of development", in almost every region of Anatolia since the earliest times. Although the origin of Kybele has not been proven yet, it goes back to the statues and wall paintings found in the Neolithic settlements of Çatalhöyük and Hacilar. The name of Kybele, known with various names and adjectives, changes according to the spoken language. No god in any mythology has been named as diversely as her. This plurality of nouns and adjectives shows that she has a universal quality. The mother goddess, who has existed since Çatalhöyük in Anatolia, has taken a very important place in the Phrygians' world of belief with her identity as Kybele and has been accepted as a cult specific to the Phrygians in history.

In most of the archaeological finds regarding the goddess, Kybele is depicted with a tower-shaped crown on her head and lions on both sides. She is depicted as standing at times, sometimes sitting, usually fat as she represents fertility, occasionally with a child on her lap. The walled crown, which we started to see with the Hellenistic Period, symbolizes the "City Protector" power of the goddess, and it can be observed that this quality came to the fore even more in the Roman period.

Kybele has a special passion for high mountain tops and dark forest corners. She is the ruler of wild animals, especially lions. For this reason, it was believed that Kybele, who was the ruler of nature, lived in high mountains and steep rocks. In line with this belief, religious ceremonies related to the goddess were performed in open-air temples in the wild, forested and rocky areas. We see Kybele temples with triangular pediments carved into large rocks. The mountains were seen as Kybele's homeland, her house and temple on the facades carved into the rocks. The cymbal (kymbalon), tambourine (tympanom), tabor, flute, and crotola are the musical instruments used in his rites.

As both Roman and Greek writers of the ancient period pointed out that the motherland of the goddess is Anatolia, it seems impossible not to reach the same conclusion when the documents found in this geography are examined. In Mysia Region, one of the major cult centres of Kybele in Anatolia, the existence of the cult of the Goddess Kybele and the traces of the worship peculiar to the goddess are obvious. Worship areas found in Pergamon, Daskyleion, Miletropolis, Cyzicus, Zeytinliada and Egridere in the Mysia Region; these places of worship are sometimes in open spaces and sometimes in closed spaces. Examples of these are temples, rock monuments, altars or stairs with steps. In addition, epigraphic finds, building remains, statues, statuettes, votive plaques and similar findings have enabled us to conclude that the worship of Kybele was in the region. She has been a guide to those who believe in her for thousands of years and has been accepted as the greatest goddess in Anatolia.

